วิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

Techniques of Performing Uphakarn Horse in Mask Dance

วรเชษฐ์ บุญชาลี และ ณฐภรณ์ รัตนชัยวงศ์
Worachate Boonchalee and Nataporn Rattanachaiwong

สาขาวิชาศิลปะการแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา กรุงเทพฯ 10300
Performing Arts Major, Faculty of Fine and Applied Arts, Suansunandha Rajabhat University, Bangkok 10300

*To whom correspondence should be addressed. e-mail: om_rak_d@hotmail.com

Received: 23 December 2021, **Revised:** 02 March 2022, **Accepted:** 19 June 2022

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร โดยการศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ และรับการฝึกหัดกระบวนท่าตัวละครม้าอุปการ จากอาจารย์ปกรณ์ วิชิต วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ทฤษฎีแห่งการเคลื่อนไหว นำเสนอผลการวิจัยแบบการเขียนพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า ผู้ประดิษฐ์กระบวนท่าเต้นม้าอุปการในการแสดงโขน คือ ท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี และออกแสดงครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2501 ณ โรงละคอนศิลปากร ผู้ที่ได้รับบทบาทตัวละครม้าอุปการท่านแรก คือ อาจารย์จตุพร รัตนวราหะ บทบาทของม้าอุปการเป็นตัวละครม้าพระที่นั่งของพระรามที่อยู่ในพิธีอัศวเมธ เพื่อแสดงถึงบารมีของพระมหากษัตริย์โบราณของอินเดีย มีลักษณะตามตำราที่กำหนดไว้ คือ มีหัวสีดำ มีตัวสีขาว ซึ่งกระบวนท่าม้าอุปการเกิดจากการเลียนแบบกระบวนท่าม้าในธรรมชาติผสมผสานกับกระบวนท่าในนาฏศิลป์ไทย ตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนมีการทำมือม้าที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ คือ การกำมือทั้งสองข้างเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนเท้าหน้าของม้าในธรรมชาติ ซึ่งปรากฏลักษณะการใช้ข้อมือ 4 แบบ ลักษณะการใช้ศีรษะ 4 แบบ ลักษณะการใช้ขาและเท้าในกระบวนท่าเต้นม้าอุปการทั้งหมด 12 แบบ ม้าอุปการมีกระบวนท่าที่สำคัญทั้งหมด 28 กระบวนท่า และมีลักษณะการใช้พลัง 3 ระดับในการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครม้าอุปการ คือ 1. ระดับเบา หมายถึง กระบวนท่าม้า อุปการที่มีลักษณะการเคลื่อนไหวร่างกายน้อยหรือไม่เคลื่อนที่ในการแสดง เพื่ออวดความงามทางด้านร่างกายและเครื่องแต่งกายของผู้แสดง 2. ระดับปานกลาง หมายถึง กระบวนท่าม้าอุปการที่มีการเคลื่อนไหวร่างกายในลักษณะปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและใช้แรงสม่ำเสมอ เพื่อสื่อสารถึงการเดินทาง การเคลื่อนที่จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งในอิริยาบถต่าง ๆ 3. ระดับแรง หมายถึง การเคลื่อนไหวร่างกายในความแรงที่หนัก เป็นการเคลื่อนที่มีความรวดเร็วดุดัน สื่อถึงอารมณ์ที่ไม่ปกติของตัวละครหรือเป็นการอวดพละกำลังของตัวละคร

คำสำคัญ : วิธีการแสดง ตัวละครม้าอุปการ การแสดงโขน

Abstract

The study aimed to investigate how to depict the adopted techniques of performing the Uphakarn horse in mask dance as developed by the Office of Performing Arts and the Fine Arts Department. Observation and apprenticeship of the adoptive horse character process from Mr. Pakorn Wichit, analyze the data using the theory of movement. Present the findings of the analytical description.

The results showed that the inventor of the patron horse choreography process in the Khon show was Lady Peaw Sanitwongseni, who first performed it. In 1958, Lakon Silpakorn played the role of the first adopted horse character, Jatuporn Rattanawaraha. The role of the adoptive horse was to embody the character of Rama's throne horse, which was used in the Aswameth ceremony to represent the majesty of India's ancient monarchs. It had a clearly defined textbook

characteristic: it had a black head. There was a white body, which was born by imitating the horse-and-pony process in nature combined with the process in Thai dance. The patron horse character in the Khon show had a unique handmade horse: a handful of both hands to symbolize the front foot of the horse in nature, which appeared to represent the front foot of the horse in nature, and which appeared to have four wrist characteristics, 4 head characteristics, and the use of legs and feet in the choreography process of 12 adoptive horses. The adoptive horse had a total of 28 important moves, and it was characterized by the use of 3 levels of power to express the emotions of the foster horse's character: 1. "Light level" refered to a ponytail process that was characterized by little or no movement in the show to show off the physical beauty and costume of the performer. 2. "Moderate level" refered to the process of posture in which the body was continuously moved and with uniform force, moving from place to place in various poses to communicate the journey. 3. "Heavy level" refered to the movement of the body in heavy strength; it was a fast movement, it conveyed the character's unusual emotions, or it was a show of character strength.

Keywords : How to Perform, Uphakarn Horse Character Horse, Khon Show

บทนำ

ม้าในดินแดนประเทศไทยปรากฏหลักฐาน ภาพดินเผาและภาพปูนปั้นม้าหน้าตรงที่ฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม เป็นหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในงานศิลปกรรมภาพม้าโดยฝีมือช่างท้องถิ่น เล่าเรื่องพุทธประวัติและพุทธชาดก เริ่มแรกได้รับอิทธิพลรูปแบบศิลปะตามแบบศิลปะอมราวดีของอินเดียผสมผสานกับศิลปะท้องถิ่น และเป็นหลักฐานบ่งชี้ถึงการมีม้าเข้ามาเป็นสัตว์เลี้ยงในประเทศไทยเป็นครั้งแรกในราวพุทธศตวรรษที่ 12 หรือ 1,400 ปีมาแล้ว หลักฐานเอกสารในประเทศไทยที่กล่าวถึงม้าเป็นครั้งแรก คือ ศิลาจารึกปราสาทหินพนมรุ้ง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 โดยม้าเป็นสัตว์เลี้ยงชนิดหนึ่งสำหรับอุทิศถวาย อันแสดงให้เห็นว่าม้าเป็นสัตว์เลี้ยงในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ส่วนหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงม้าในวิถีชีวิตของชุมชนมากที่สุด คือ ศิลาจารึกสุโขทัย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 หลักฐานทางโบราณคดีที่พบเรื่องม้า เป็นหลักฐานประเภทภาพสลัก ภาพดินเผา ภาพปูนปั้น งานประติมากรรม ศิลปกรรม จิตรกรรมฝาผนัง ศิลาจารึก สมุดไทย พงศาวดารและเอกสารโบราณ [1] ซึ่งในประเทศไทยก็มีการกล่าวถึงม้าผ่านวรรณกรรมต่าง ๆ หลายเรื่อง ถือว่าเป็นหลักฐานสำคัญที่เป็นลายลักษณ์อักษรและม้าก็เป็นตัวละครสำคัญในการดำเนินเรื่องนั้น ๆ เพื่อทำให้เกิดอรรถรสหลากหลายตามที่กวีจะจิตนาการ

ม้าในวรรณคดีไทย สามารถแบ่งออกเป็น 2 จำพวก คือ ม้าที่สร้างจากจินตนาการ และม้าที่มีลักษณะสมจริง ม้าเหล่านี้มีบทบาทพิเศษ คือ สามารถแสดงพฤติกรรมนอกเหนือจากหน้าที่ของม้าทั่ว ๆ ไป ได้แก่ เป็นม้าที่อยู่ในอำนาจของเวทมนต์คาถา ทำให้สามารถแสดงบทบาทพิเศษได้ ช่วยเจ้าของทำศึกสงครามได้ มีลักษณะนิสัยที่แสนรู้ หยั่งรู้เหตุการณ์ด้วยญาณพิเศษได้ มีความรักมีความซื่อสัตย์ และความจงรักภักดีต่อเจ้าของ มีฤทธิ์และความสามารถพิเศษ คือ เหาะ ดำดิน วิ่งเร็ว วิ่งบนบกและบนน้ำได้ [2]

นาฏกรรมไทยได้กล่าวถึงม้าอยู่หลายเรื่อง ได้แก่ รามเกียรติ์ อิเหนา อุณรุท สุวรรณหงส์ สังข์ทอง ขุนช้างขุนแผน รถเสนราชาธิราช พระอภัยมณี โกมินทร์และแก้วหน้าม้า แต่ละเรื่องก็จะมีความแตกต่างกันออกไป ทั้งลักษณะของม้า และการนำไปใช้ประกอบการแสดง ตลอดจนกระบวนท่ารำ ต่าง ๆ สามารถจำสรุปได้ดังนี้ 1. ม้าแผงเป็นพาหนะ อุปกรณ์ประกอบการแสดง 2. ม้าคนเทียมรถไม่มีบทบาท 3. ม้าคนเป็นระบำประกอบการแสดง 4. ม้าคนเป็นพาหนะมีบทบาท 5. ม้าจริงเป็นพาหนะ 6. ม้าคนเป็นพาหนะ แต่เป็นลูกผสม 7. ม้าคนเป็นตัวเอกของเรื่อง ไม่ได้เป็นพาหนะ บทบาทของม้าแต่ละหัวข้อมีปะปนกันอยู่ในนาฏกรรมการแสดงซึ่งมีจารีตเฉพาะ ปรากฏเป็นรูปแบบของการแสดงโขน ละครใน ละครนอก ละครพันทางและละครเสภา โดยเฉพาะม้าที่มีบทบาทก็จะมีกระบวนท่ารำตามจารีตของการแสดงแต่ละประเภท [3]

อาจารย์สุวรรณี ชลานุเคราะห์ ศิลปินแห่งชาติ นาฏศิลป์ละครรำ พ.ศ. 2533 ได้กล่าวถึงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับตัวละครสัตว์ว่า “การแสดงนาฏศิลป์ไทยต้องมีกฎเกณฑ์ของการแสดงซึ่งเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เช่น การขึ้นม้า ขึ้นช้าง ขึ้นเลียงผา ต้องใช้เท้าซ้ายเหยียบตัวละครสัตว์ประหนึ่งว่าขึ้นขี่สัตว์นั้น ๆ ใช้เท้าขวาไม่ได้” [4] จากข้อความดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการแสดงตัวละครม้าเป็น

ตัวละครสำคัญตัวหนึ่งที่ต้องมีกฎเกณฑ์คอยกำกับการแสดงตามหลักการของนาฏศิลป์ไทย การแสดงตัวละครม้าในนาฏกรรมไทยต้องมีกฎเกณฑ์เฉพาะของการแสดงในรูปแบบนั้น ๆ ผู้แสดงจะต้องรู้จักกฎเกณฑ์และปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของนาฏศิลป์ไทยรูปแบบต่าง ๆ เพื่อเป็นการรักษาและสืบทอดกระบวนท่าซึ่งเป็นภูมิปัญญาของครูโบราณทางด้านนาฏศิลป์ให้ดำรงคงอยู่สืบไป

ตัวละครสัตว์ที่ปรากฏในนาฏกรรมไทยมีหลายเรื่องและมีความหลากหลายทางด้านพันธุกรรมตามจินตนาการของผู้ประพันธ์บทละคร ตัวละครสัตว์ในวรรณกรรมไทยมีทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม เช่น ตัวละครสัตว์ที่เป็นนามธรรม ได้แก่ สัตว์หิมพานต์และตัวละครสัตว์ที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ สัตว์ตามธรรมชาติ ซึ่งตัวละครสัตว์ในนาฏกรรมไทยมีทั้งเป็นตัวละครเอกในการดำเนินเรื่องและเป็นตัวละครประกอบในการแสดง ถือว่าเป็นตัวละครสำคัญอีกตัวหนึ่งที่สร้างบรรยากาศและเพิ่มอรรถรสในนาฏกรรมไทยได้เป็นอย่างมาก ม้าอุปการเป็นตัวละครเอกที่สำคัญที่ปรากฏในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ชุด ปล่อยม้าอุปการ เป็นตัวละครม้าที่มีบทบาทในการดำเนินเรื่อง ซึ่งเป็นตัวละครสัตว์ที่ใช้คนเป็นผู้แสดง อีกทั้งมีกระบวนท่าเต้นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ ควรค่าแก่การศึกษาองค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ เพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดให้ดำรงคงอยู่ให้เป็นมรดกทางภูมิปัญญาทางด้านศิลปะการแสดงของไทย

ผู้วิจัยได้เห็นถึงสำคัญของปัญหาในการปฏิบัติกระบวนท่าของนักแสดงที่สวมบทบาทตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ซึ่งการแสดงนาฏศิลป์ไทยส่วนใหญ่เป็นการใช้ร่างกายในการสื่อสารเพื่อให้ผู้ชมเกิดความเข้าใจความหมายของกระบวนท่า เช่น วิธีการใช้มือ วิธีการใช้เท้า วิธีการใช้หน้าและวิธีการใช้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายในการปฏิบัติกระบวนท่า ตัวละครม้าอุปการเป็นตัวละครที่มีบทบาทในการแสดงโขน จึงควรค่าแก่การศึกษาวิธีการแสดงเพื่อให้เกิดความชัดเจนในการปฏิบัติกระบวนท่าและเป็นองค์ความรู้ร่วมกันในรูปแบบการแสดงโขน ซึ่งถือได้ว่าเป็นนาฏกรรมชั้นสูงของไทย ผลของการศึกษาในครั้งนี้คงเป็นประโยชน์แก่นักแสดงที่สวมบทบาทตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ในการศึกษาทำความเข้าใจกระบวนท่าและอารมณ์ในการแสดงของตัวละครม้าอุปการในช่วงการแสดงต่าง ๆ ตามรูปแบบการแสดงโขน ประโยชน์อีกประการหนึ่ง คือ เป็นประโยชน์ต่อผู้สร้างสรรค์การแสดงและเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบกระบวนท่าของสัตว์ตัวอื่น ๆ โดยนำองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการคิดประดิษฐ์กระบวนท่าในศิลปะการแสดงแขนงต่าง ๆ ได้

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นทำให้ผู้วิจัยตระหนักเห็นถึงความสำคัญในการศึกษาวิจัย เรื่อง วิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการ โดยศึกษาวิธีการแสดงและองค์ประกอบการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ชุด ปล่อยม้าอุปการ นับได้ว่าเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญควรค่าแก่การอนุรักษ์และสืบทอดเป็นแนวทางให้กับผู้แสดงบทบาทม้าอุปการในการแสดงโขน และยังเป็นการบันทึกรวบรวมข้อมูลเพื่อเป็นเอกสารสำคัญของวงการนาฏศิลป์ไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาวิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการทำวิจัยเรื่อง วิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน มีหัวข้อดังต่อไปนี้

1. การศึกษาภาคทฤษฎี

1.1 การศึกษาจากเอกสาร

ผู้วิจัยการศึกษาจากเอกสารโดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อศึกษาประวัติการแสดงโขน ตอน ปล่อยม้าอุปการ จากสูจิบัตรการแสดงของกรมศิลปากร เช่น สูจิบัตร โขน ชุด พระรามครองเมืองและสูจิบัตรบทโขน ชุด พระรามครองเมือง พ.ศ. 2501 และศึกษาข้อมูลจากวิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการ เป็นต้น เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการวิเคราะห์ให้ได้มาซึ่งประวัติความเป็นมาและวิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

1.2 การศึกษาจากสื่อวีดิทัศน์

ผู้วิจัยศึกษาวิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน จากเว็บไซต์ https://www.youtube.com/watch?v=I0LCqEqFwCg&t=2095s ซึ่งเป็นการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ชุด ปล่อยม้าอุปการ ของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร จัดแสดง

ณ โรงละครแห่งชาติภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดนครราชสีมา วันที่ 27 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2553 เพื่อศึกษากระบวนท่าและองค์ประกอบต่าง ๆ แล้วนำข้อมูลมาประกอบการวิเคราะห์เพื่อให้ได้มาซึ่งวิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

2. การศึกษาภาคสนาม

2.1 การสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลในงานวิจัยเรื่อง วิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ผู้วิจัยเลือกใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างในการเก็บรวมรวมข้อมูลเพื่อนำข้อมูลมาประกอบการวิเคราะห์เพื่อให้ได้มาซึ่ง วิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลโดยกำหนดประเด็นคำถามในการสัมภาษณ์อย่างชัดเจน และทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลตามคำถามที่กำหนดสลับกับการสร้างคำถามปลายเปิด เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ โดยผู้วิจัยจะใช้การสนทนาแบบเป็นกันเองให้มากที่สุด เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลเกิดความไว้วางใจและสามารถถ่ายทอดข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนออกมาอย่างถูกต้อง ซึ่งประเด็นการสัมภาษณ์สามารถปรับเปลี่ยนโครงสร้างคำถามได้ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และความเหมาะสมในเวลาดังกล่าว เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการแสดง กระบวนท่ารำ เครื่องแต่งกาย เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงตัวละครม้าอุปการ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และเป็นประโยชน์ต่อการนำมาวิเคราะห์วิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

2.2 การฝึกหัดกระบวนท่าม้าอุปการในการแสดงโขน

ผู้วิจัยเข้ารับการฝึกหัดกระบวนท่าของตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ชุด ปล่อยม้าอุปการ จากอาจารย์ปกรณ์ วิชิต อดีตนาฏศิลปินของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ที่เคยได้รับบทบาทตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน เพื่อทำให้ผู้วิจัยเกิดความเข้าใจในกระบวนท่าตัวละครม้าอุปการและสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้นำมาประกอบการวิเคราะห์เพื่อหาวิธีการแสดงของตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และจัดระเบียบข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคทฤษฎีและการศึกษาภาคสนาม แล้วนำข้อมูลมาตีความให้เกิดความเข้าใจ โดยการดำเนินการตามลำดับต่อไปนี้

1. นำข้อมูลจากภาคทฤษฎีและภาคสนาม ที่ได้จากการรวบรวมเอกสารและการสัมภาษณ์ นำมาวิเคราะห์เพื่อแยกหมวดหมู่และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา บทบาทการแสดงและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

2. นำข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการฝึกหัดกระบวนท่าตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนท่าม้าอุปการมากยิ่งขึ้น แล้วนำองค์ความรู้จากการฝึกหัดมาบันทึกกระบวนท่าในงานวิจัยเพื่อการอนุรักษ์และวิเคราะห์เพื่อหาความหมายของกระบวนท่าและทำการศึกษาเปรียบเทียบที่มาของกระบวนท่าต่าง ๆ ของตัวละครม้าอุปการ โดยผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ กระบวนท่าที่ได้มาจากการเลียนแบบม้าในธรรมชาติและกระบวนท่าที่ได้มาจากพื้นฐานนาฏศิลป์ไทย แล้วนำประสบการณ์จากการฝึกหัดกระบวนท่าม้าอุปการมาวิเคราะห์เกี่ยวกับการใช้พลังและพื้นที่ของตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง วิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน มีวัตถุประสงค์เพื่อหาวิธีการแสดงตัวละคร ม้าอุปการในการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ชุด ปล่อยม้าอุปการ พบว่า ผู้ประดิษฐ์กระบวนท่าเต้นม้าอุปการในการแสดงโขน คือ ท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี และออกแสดงครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2501 ณ โรงละคอนศิลปากร ผู้ที่ได้รับบทบาทตัวละครม้าอุปการท่านแรก คือ อาจารย์จตุพร รัตนวราหะ และผู้วิจัยได้รับการทอดทอดกระบวนท่าเต้นม้าอุปการในทำนองเพลงอัศวลีลา จากอาจารย์ปกรณ์ วิชิต ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดกระบวนท่าตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน จากอาจารย์จตุพร รัตนวราหะ ผลการวิจัยพบว่า วิธีการ

แสดงตัวละครม้าอุปการ มีกระบวนท่าที่มีความงดงาม มีความแข็งแรง มีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว สัญลักษณ์แทนตัวละครม้าอุปการหรือตัวละครม้าอื่น ๆ ในนาฏกรรมไทย คือ การทำมือม้า ลักษณะการทำมือม้า คือ การกำมือหลวม ๆ โดยให้นิ้วทั้งสี่ได้แก่ นิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนาง และนิ้วก้อย งอเข้าหาฝ่ามือ แล้วนำนิ้วหัวแม่มืองอเข้าวางบริเวนนิ้วชี้และนิ้วกลาง ลักษณะการกำมือหลวม ๆ ไม่แน่นมากจนเกินไป จะทำมือม้าในลักษณะดังกล่าวทั้งสองข้างเพื่อแทนความหมายของขาและเท้าข้างหน้าของม้าซึ่งเป็นการให้ความหมายแทนอวัยวะของม้าในธรรมชาติ กระบวนท่าม้าอุปการในการแสดงโขนจะต้องประกอบสร้างและจัดวางตำแหน่งของร่างกายให้ถูกต้องตามหลักของนาฏศิลป์ไทยจึงจะสามารถสื่อความหมายในการแสดงได้

รูปที่ 1 การทำมือม้า
(ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย)

บทบาทการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

บทบาทและการปรากฏตัวของม้าอุปการในการแสดงโขน ม้าอุปการเป็นม้าพระที่นั่งของพระรามในการทำพิธีอัศวเมธ ซึ่งเป็นพิธีประกาศบารมีแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ม้าอุปการเป็นพญาม้าที่มีคุณลักษณะต้องตามตำรา คือ เป็นม้าที่หัวสีดำ ตัวสีขาว ปากและเท้าเป็นสีแดง พระรามจึงได้ส่งพญาม้าอุปการออกไปเพื่อหาสาเหตุของการเกิดเสียงดังกัปนาท แผ่นดินสะท้านสะเทือน ซึ่งเกิดจากการประลองศรของพระมงกุฎกับพระลบ ซึ่งในตอนนี้ม้าอุปการเป็นตัวดำเนินเรื่องที่สำคัญ จากบทพระราชนนิพนธ์เรื่อง รามเกียรติ์ สู่บทการแสดงโขนของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร ม้าอุปการปรากฏตัวในการแสดงโขน ชุด พระรามครองเมือง ตอน ปล่อยม้าอุปการ สามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วงการแสดงดังนี้ การแสดงช่วงที่ 1 ม้าอุปการเต้นเดี่ยว การแสดงช่วงที่ 2 พระมงกุฎและพระลบพบม้าอุปการ และการแสดงช่วงที่ 3 พระมงกุฎ พระลบและม้าอุปการรบหนุมาน

การแสดงช่วงที่ 1 ม้าอุปการเต้นเดี่ยว ผู้วิจัยพบว่า กระบวนท่าเต้นเดี่ยวของม้าอุปการประกอบเพลงอัศวลีลา ซึ่งเป็นท่วงทำนองที่สื่อถึงลักษณะการเคลื่อนไหวของม้าในธรรมชาติ เป็นกระบวนท่าที่เกิดจากการผสมผสานกระบวนท่าในนาฏศิลป์ไทยและการเลียนแบบการเคลื่อนไหวของม้าในธรรมชาติ ซึ่งการแสดงในช่วงเพลงอัศวลีลาเป็นกระบวนท่าที่สำคัญที่สุดในการอวดฝีมือของผู้แสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ซึ่งกระบวนท่าในการแสดงช่วงนี้มีทั้งหมด 14 ชุดกระบวนท่า ในช่วงการแสดง ม้าอุปการเต้นเดี่ยว และมีกระบวนท่าที่ไม่ซ้ำกันทั้งหมด 11 กระบวนท่า ได้แก่ 1. ท่าวิ่งออกโรงและท่ายืนม้ามอง 2. ท่าเบิ้ลเท้า 3. ท่าแทลบเท้า 4. ท่าเดินย่ำเท้า 5. ท่าลักคอกระทบส้นเท้า 6. ท่ากระทบส้นเท้ากระดกเสี้ยว 7. ท่าแตะสลับเท้า 8. ท่าไขว้โขยกเท้า 9. ท่ากระโดดยกเท้าหน้ากระทบส้นเท้า 10. ท่ากระทบส้นเท้าดีดเท้าหลัง 11.ท่ากระทืบโรง

ตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนมีการใช้มือในลักษณะเดียวตลอดการแสดง คือ การกำมือม้า โดยผู้แสดงจะกำมือหลวม ๆ ทั้งสองข้าง ซึ่งพบว่ามีลักษณะการเคลื่อนที่ของอวัยวะส่วนมือ 4 แบบ คือ 1. การหักข้อมือลงสองข้าง 2. การหักข้อมือขึ้นลงสลับกัน 3. การสะบัดข้อมือขึ้นทั้งสองข้าง 4. การเคลื่อนมือเข้าหาตัวลักษณะเป็นวงกลม ลักษณะการใช้คอ 4 แบบ คือ 1. การเอียงศีรษะ 2. การลักคอ 3. การก้ม 4. การเงย มีลักษณะการใช้ขาและเท้าในกระบวนท่าเต้นม้าอุปการมีทั้งหมด 12 แบบ ได้แก่ 1. ท่าวิ่งม้า 2. ท่ายืนม้า 3. ท่าเบิ้ลเท้า 4. ท่าแทลบเท้า 5. ท่าเดินย่ำเท้า 6. ท่ากระทบส้นเท้า 7. ท่ากระดกเสี้ยว 8. ท่าแตะสลับเท้า 9. ท่าไขว้โขยกเท้า 10. ท่ายกเท้าหน้า 11. ท่ากระทืบโรง 12. ท่าตะลึกตึก และมีทิศทางการเคลื่อนที่ 4 แบบ ได้แก่ 1. วงกลม 2. แนวนอน 3. แนวตั้ง 4. แนวเฉียง

การแสดงช่วงที่ 2 พระมงกุฎและพระลบพบม้าอุปการ พบว่า มีลักษณะการใช้มือและเท้าเหมือนกับการแสดงช่วงที่ 1 แต่การแสดงช่วงที่ 2 ของม้าอุปการจะมีกระบวนท่าที่มีความสัมพันธ์กับตัวละครอีก 2 ตัวละคร คือ พระมงกุฎและพระลบ การแสดงช่วงนี้จะเป็นการไล่จับม้าอุปการของทั้งสองพระกุมาร และการแสดงช่วงที่ 2 มีกระบวนท่าม้าอุปการที่สำคัญเพิ่มเติมที่สำคัญทั้งหมด 8 ท่า ได้แก่ 1. ท่ากระทืบเท้าเดียว 2. ท่ากระทืบสองเท้า 3. ท่าคว้าหลบ 4. ท่ากระโดดข้ามเชือกเถาวัลย์ 5. ท่าพยศ 6. ท่าเซ 7. ท่าขึ้นลอย 8. ท่าก้มทำความเคารพ ซึ่งในช่วงการแสดงนี้ท่าขึ้นลอยถือเป็นท่าสำคัญในการแสดงช่วงที่ 2 แสดงให้เห็นถึงศักยภาพความแข็งแรงทางด้านร่างกายของผู้แสดงตัวละครม้าอุปการในการทรงตัวรับน้ำหนักของผู้แสดงอีกตัวหนึ่งได้อย่างสง่างามทิศทางการเคลื่อนที่ในการแสดงช่วงที่ 2 พบการเคลื่อนที่ 4 ลักษณะ คือ 1. เคลื่อนที่เป็นเลข 8 แนวนอน 2. แนวนอน 3. แนวตั้ง 4. วงกลม

การแสดงช่วงที่ 3 พระมงกุฎ พระลบและม้าอุปการรบกับหนุมาน ซึ่งการแสดงช่วงนี้จะมีตัวละครทั้งหมด 4 ตัวละคร โดยแบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ 1 ได้แก่ พระมงกุฎ พระลบและม้าอุปการ และฝ่ายที่ 2 ได้แก่ หนุมาน ในการแสดงช่วงนี้เป็นการแสดงการสู้รบกันระหว่างฝ่ายพระมงกุฎกับหนุมาน ซึ่งม้าอุปการมีลักษณะการใช้มือและการใช้เท้าเหมือนการแสดงช่วงที่ 1 และการแสดงช่วงที่ 2 ส่วนการแสดงในช่วงที่ 3 พบว่ามีกระบวนท่าเพิ่มเติมที่สำคัญของม้าอุปการทั้งหมด 5 ท่า ได้แก่ 1. ท่ายืนม้าหลบเข่า 2. ท่าขี่ม้าวิ่งของพระมงกุฎและพระลบ 3. ท่ากระทืบเท้าคู่ 4. ท่าคว้า 5. ท่าถีบเท้าหลัง ทิศทางการเคลื่อนที่ในการแสดงช่วงที่ 3 มีทั้งหมด 6 แบบ คือ 1. แนวนอน 2. แนวตั้ง 3. วงกลม 4. เคลื่อนที่เป็นเลข 8 แนวตั้ง 5. เคลื่อนที่เป็นเลข 8 แนวนอน 6. เคลื่อนที่เป็นเส้นเฉียง 45 องศา

จากการศึกษาวิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนทั้ง 3 ช่วงการแสดง ผู้วิจัยพบว่า กระบวนท่าเต้นม้าอุปการในการแสดงโขน ชุด ปล่อยม้าอุปการ มีทั้งหมด 28 ท่า ได้แก่ 1. ท่าวิ่ง 2. ท่ายืนม้ามอง 3. ท่าเบิ้ลเท้าซ้าย-ขวา 4. ท่ากระทืบเท้าหมุนขวา 5. ท่าแทลบเท้าซ้าย-ขวา 6. ท่าเดินย่ำเท้า 7. ท่าลักคอกระทบส้นเท้า 8. ท่ากระทบส้นเท้ากระดกเสี้ยว 9. ท่ากระโดดสลับเท้า 10. ท่าแตะสลับเท้าซ้าย-ขวา 11. ท่าไขว้โขยกเท้า 12. ท่ากระโดดยกเท้าหน้ากระทบส้นเท้า 13. ท่ากระทบส้นเท้าดีดเท้าหลัง 14. ท่ากระทืบโรง 15. ท่าเหลียว 16. ท่ากระทืบเท้าเดียว 17. ท่ากระทืบสองเท้า 18. ท่าคว้าหลบ 19. ท่ากระโดดข้ามเชือกเถาวัลย์ 20. ท่าพยศ 21. ท่าเซ 22. ท่าขึ้นลอย 23. ท่าก้มทำความเคารพ 24. ท่ายืนม้าหลบเข่า 25. ท่าขี่ม้าวิ่งของพระมงกุฎและพระลบ 26. ท่ากระทืบเท้าคู่ 27. ท่าคว้า 28. ท่าถีบเท้าหลัง

ม้าอุปการในการแสดงโขนเป็นตัวละครม้าคนเป็นพาหนะมีบทบาทในการแสดง ผู้แสดงจะต้องเป็นผู้ที่มีรูปร่างใหญ่กว่าตัวแสดงตัวพระมงกุฎและพระลบ ซึ่งลักษณะในการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนและตัวละครม้าในการแสดงละครมีความแตกต่างกันในกระบวนท่าและเครื่องแต่งกาย ม้าอุปการจะมีกระบวนท่าที่แสดงให้เห็นความองอาจ น่าเกรงขาม และแสดงให้เห็นถึงอำนาจบารมีของผู้เป็นเจ้าของ ดังนั้นกระบวนท่าม้าอุปการจะต้องปฏิบัติอย่างเข้มแข็ง ปราดเปรียว ว่องไว เสมือนพญาม้าต้นผู้ที่มีพละกำลังมากสมกับเป็นม้าพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ ซึ่งต่างจากตัวละครม้าในการแสดงละครที่บางช่วงจะแสดงถึงความเข้มแข็งและในบางช่วงจะเล่นสนุกสนานตามรูปแบบของการแสดงนั้น ๆ เช่น พญาม้าต้น ในละครนอก เรื่องสุวรรณหงส์ ม้าสีหมอกในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน เป็นต้น ซึ่งตัวละครม้าในการแสดงละครจะเน้นถึงความสนุกสนาน สามารถพูดได้เหมือนกับตัวละครอื่น ๆ ซึ่งผู้แสดงจะต้องมีทักษะในการสื่อสารและมีปฏิภาณไหวพริบในการแสดงเป็นอย่างมาก ซึ่งตัวละครม้าโขนและม้าละครจะมีลักษณะต่างกันตรงที่รูปแบบของการแสดงและลักษณะของตัวละครตามวรรณกรรม

ที่มาของกระบวนท่าตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

จากการศึกษากระบวนท่าเต้นม้าอุปการในการแสดงโขนที่ปรากฏในการแสดงช่วงที่ 1 ม้าอุปการเต้นเดี่ยว การแสดงช่วงที่ 2 พระมงกุฎและพระลบจับม้าอุปการ และการแสดงช่วงที่ 3 พระมงกุฎพระลบและม้าอุปการรบกับหนุมาน นำมาสู่การวิเคราะห์ที่มาของกระบวนท่าเต้นตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนและวิธีการทำท่าม้าอุปการในการแสดง โดยวิเคราะห์จากโครงสร้างของกระบวนท่าเต้นม้าอุปการในการแสดงโขนที่มีลักษณะใกล้เคียงกันหรือเหมือนกันกับอิริยาบถของม้าในธรรมชาติและกระบวนท่าที่มีความคล้ายกันในตัวละครของการแสดงโขนหรือการแสดงนาฏศิลป์แบบราชสำนัก ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ที่มาของกระบวนท่าตัวละครม้าอุปการได้ดังนี้

1. กระบวนท่าม้าอุปการในการแสดงโขนที่เกิดจากเลียนแบบม้าในธรรมชาติ

ตัวละครม้าอุปการเป็นตัวละครสัตว์ที่เป็นพาหนะอยู่ในการแสดงเรื่อง รามเกียรติ์เป็นตัวละครสัตว์ที่มีบทบาทในการแสดงสำคัญตัวหนึ่ง ซึ่งกระบวนท่าของตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนได้เกิดจากการเลียนแบบพฤติกรรม กิริยา ท่าทาง ของม้าในธรรมชาตินำมาผ่านกระบวนการคิดประดิษฐ์แล้วประกอบสร้างในรูปแบบการแสดงโขนของท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี โดยกระบวนท่าม้าอุปการในการแสดงโขนที่เกิดจากการเลียนแบบม้าในธรรมชาติ ได้แก่ 1. ท่ายืน 2. ท่าเดิน 3. ท่าวิ่ง 4. ท่าเหลียว 5. ท่าก้ม 6. ท่าม้าพยศ กระบวนท่าทั้งหมดนี้เกิดจากการเลียนแบบพฤติกรรมของม้าในธรรมชาติ ผู้แสดงตัวละครม้าอุปการจะต้องเรียนรู้กระบวนท่าต่าง ๆ ให้เข้าใจพร้อมกับสังเกตกิริยาการเคลื่อนไหวของม้าในธรรมชาติแล้วนำมาปรับประยุกต์ให้เข้ากับการแสดงเพื่อสื่อสารความเป็นตัวละครม้าให้สมบทบาทของการแสดงได้มากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น

รูปที่ 2 ท่าเหลียวม้าในธรรมชาติ

Mazelline Howard-McCoy. Pony posing [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 30 มกราคม 2564]. เข้าถึงได้จาก: https://www.pinterest.com/pin/758364024757715624/

รูปที่ 3 ท่าเหลียวม้าอุปการในการแสดงโขน (ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย)

2. กระบวนท่าม้าอุปการในการแสดงโขนที่ใช้พื้นฐานนาฏศิลป์ไทย

จากการศึกษากระบวนท่าม้าอุปการในการแสดงโขนเมื่อเปรียบเทียบกระบวนท่าในการแสดงนาฏศิลป์ไทยของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร สามารถวิเคราะห์ได้ว่ากระบวนท่าม้าอุปการที่ท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ได้คิดประดิษฐ์กระบวนท่าขึ้นมา ผู้วิจัยสามารถสันนิษฐานได้ว่าท่านได้นำพฤติกรรมของม้าที่เป็นสัตว์ในธรรมชาติมาปรับเข้ากับหลักการใช้ร่างกายในแบบนาฏศิลป์ไทย ซึ่งเป็นการนำความงามของกระบวนท่าในแต่ละตัวละครของนาฏศิลป์ไทย ซึ่งได้แก่กระบวนท่าของตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์และตัวลิง นำมาร้อยเรียงและปรับเปลี่ยนให้เป็นไปตามลักษณะของตัวละครม้าอุปการ ซึ่งตัวละครม้าอุปการจะใช้หลักพื้นฐานของกระบวนท่าบางอย่างในตัวยักษ์และตัวลิงมาเป็นหลักของกระบวนท่าเต้นของตัวละครม้าอุปการ ส่วนกระบวนท่าตัวพระและตัวนางก็เป็นกระบวนท่าที่ทำให้ตัวละครม้าอุปการมีกระบวนท่าที่เป็นเอกลักษณ์ ซึ่งการนำกระบวนท่าของตัวพระและตัวนางมาใช้ในตัวละครม้าอุปการทำให้กระบวนท่ามีความอ่อนหวานและเป็นที่น่าสนใจของตัวละครมากขึ้น ถือได้ว่าท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี เป็นผู้ที่มีอัจฉริยภาพทางด้านการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏศิลป์ไทย ซึ่งกระบวนท่าม้าอุปการในการแสดงโขนเป็นอีกหนึ่งผลงานที่ทรงคุณค่ายิ่งของท่านที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ กระบวนท่าม้าอุปการในการแสดงโขนที่ใช้พื้นฐานนาฏศิลป์ไทย ตัวอย่างเช่น

รูปที่ 4 ตัวนางยกเท้าหน้า

สำนักการสังคีต. รำฉุยฉายผีเสื้อสมุทรแปลง [อินเทอร์เน็ต]. กรุงเทพฯ: โรงละครแห่งชาติ กรมศิลปากร; 2561[เข้าถึงเมื่อ 30 มกราคม 2564]. เข้าถึงได้จาก: https://www.pinterest.com/pin/313844667780667480/

รูปที่ 5 ท่ายกเท้าหน้าม้าอุปการในการแสดงโขน (ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย)

การใช้พลังและพื้นที่

การศึกษาวิจัยเรื่อง วิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ผู้วิจัยได้ใช้ทฤษฎีแห่งการเคลื่อนไหวของศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ นำมาวิเคราะห์การเคลื่อนไหวและการเคลื่อนที่เพื่อหาวิธีการแสดงของตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ซึ่งทฤษฎีแห่งการเคลื่อนไหว (Kenetology) คือหลักการการใช้ร่างกายของมนุษย์ในเคลื่อนไหวให้เกิดอิริยาบถต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความหมาย อารมณ์ ความรู้สึกต่าง ๆ ในการแสดงออกทางด้านร่างกาย ซึ่งทฤษฎีนี้จะประกอบไปด้วยหัวข้อสำคัญคือ การใช้พลังและการใช้พื้นที่ โดยผู้วิจัยสามารถสรุปได้ดังนี้

การใช้พลัง คือพลังในการเคลื่อนไหวของมนุษย์ในอิริยาบถต่าง ๆ เพื่อให้ร่างกายเคลื่อนที่ไปยังจุดที่กำหนดซึ่งจะทำให้เกิดความหมาย อารมณ์ ความรู้สึกตามที่เรากำหนดหรือการใช้พลังอาจจะไม่แสดงออกภายนอกของร่างกาย แต่เกิดขึ้นภายในที่สามารถรับรู้ถึงการใช้พลังภายในของตัวเอง พลังจะเกิดขึ้นน้อยหรือมากขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อมเป็นตัวกำหนดการใช้พลัง หรือสถานการณ์ต่าง ๆ [5] ที่ผู้แสดงได้รับบทบาทในการแสดง ซึ่งตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนเป็นตัวละครที่มีการเคลื่อนไหวในการแสดง โดยมีการทำท่าต่าง ๆ เพื่อสื่อสารกับผู้ชม การใช้พลังของตัวละครม้าอุปการเป็นหนึ่งในองค์ประกอบที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของการเคลื่อนไหวร่างกายซึ่งแฝงไปด้วยความหมาย อารมณ์ ความรู้สึกที่เกิดจากใช้พลังในการเคลื่อนไหวร่างกาย ตัวละครม้าอุปการเป็นตัวละครสัตว์ที่ไม่มีการสื่อสารด้วยภาษาพูดแต่จะเป็นการสื่อสารผ่านการใช้ร่างกาย ซึ่งการใช้พลังในลักษณะต่าง ๆ จะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความหมายของท่าทางตัวละครม้าอุปการในการแสดงมากขึ้น ซึ่งการใช้พลังเพื่อการแสดงนาฏยศิลป์ มี 3 ประเภท คือ 1. ความแรงของพลัง 2. การเน้นพลัง 3. ลักษณะของการใช้พลัง ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์การใช้พลังในหัวข้อต่าง ๆ ของตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนได้ดังนี้

ความแรงของพลัง ของตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ 1. ระดับเบา หมายถึง กระบวนท่าม้าอุปการที่มีลักษณะการเคลื่อนไหวร่างกายน้อยหรือไม่เคลื่อนที่ในการแสดง 2. ระดับปานกลาง หมายถึง กระบวนท่าม้าอุปการที่มีการเคลื่อนไหวร่างกายในลักษณะปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและใช้แรงสม่ำเสมอ 3. ระดับแรง หมายถึง การเคลื่อนไหวร่างกายในความแรงที่หนัก ซึ่งความแรงของพลังในระดับต่าง ๆ เป็นหนึ่งในองค์ประกอบการวิเคราะห์ความหมายในกระบวนท่านั้น ๆ ของตัวละครม้าอุปการ และการใช้ความแรงของพลังในรูปแบบต่าง ๆ และสามารถแสดงอัตลักษณ์ของตัวละครม้าอุปการได้เป็นอย่างดี

การเน้นพลัง ของตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนมีการเน้นพลังเกิดขึ้นในทุกช่วงการแสดง เนื่องจากม้าอุปการเป็นตัวละครสัตว์ที่สามารถเน้นพลังในกระบวนท่าต่าง ๆ ได้เพื่อแสดงออกและทำให้เกิดความรู้สึกที่หลากหลายในการแสดง และสามารถสร้างความตื่นตาตื่นใจให้กับผู้ชมได้ ผู้วิจัยพบว่าการเน้นพลังในการแสดงตัวละครม้าอุปการมีทั้งหมด 5 จังหวะ ได้แก่ 1. จังหวะสม่ำเสมอ ทำให้เกิดความรู้สึกสมดุลคงที่ 2. จังหวะไม่สม่ำเสมอ ทำให้เกิดความรู้สึกที่ไม่มั่นคง 3. จังหวะรวดเร็ว ทำให้เกิดความรู้สึกตื่นเต้น 4. จังหวะหนัก ทำให้เกิดความรู้สึกหนักแน่นและแข็งแรง 5. จังหวะนิ่ง ทำให้เกิดความรู้สึกมั่นคง ซึ่งในแต่ละจังหวะที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงการแสดงจะทำให้เกิดความรู้สึกที่ต่างกันตามการเน้นพลังของกระบวนท่าตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน

ลักษณะของการใช้พลัง ในการเคลื่อนไหวรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งหมด 5 ประเภท คือ การแกว่งไกว การระเบิด การสืบเนื่อง การสั่นพลิ้ว และการลอยตัว ซึ่งตัวละครม้า อุปการเป็นตัวละครที่มีลักษณะการใช้พลังทั้งหมดที่กล่าวมา จึงทำให้เกิดความหลากหลายของกระบวนท่าและความรู้สึกที่ตามลักษณะของการใช้พลัง เช่น ลักษณะการระเบิด ได้แก่ ท่ากระทืบเท้า ท่ากระทืบโรง จะปฏิบัติอย่างรวดเร็วและทำให้เกิดเสียงดังโดยการกระทืบเท้าอย่างแรงลงบนพื้น ซึ่งจะทำให้ผู้ชมรู้สึกถึงความตื่นเต้นตกใจ และเป็นการเพิ่มอรรถรสในการแสดงได้มากยิ่งขึ้น ทำให้ตัวละครม้าอุปการเป็นตัวละครที่มีอัตลักษณ์เป็นของตัวเอง สมกับเป็นตัวละครที่เป็นสัตว์ที่มีความแข็งแรง ปราดเปรียว ว่องไว ตามวิสัยของม้าตามธรรมชาติ

การใช้พื้นที่ ของตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขนปรากฏการใช้พื้นที่ทั้งหมด 6 ลักษณะ ได้แก่ 1. ลักษณะการเคลื่อนที่แนวนอน 2. ลักษณะการเคลื่อนที่แนวตั้ง 3. ลักษณะการเคลื่อนที่เป็นวงกลม 4. ลักษณะการเคลื่อนที่เป็นเลข 8 แนวนอน 5. ลักษณะการเคลื่อนที่เป็นเลข 8 แนวตั้ง 6. ลักษณะการเคลื่อนที่แนวเส้นเฉียง ตัวละครม้าเป็นตัวละครเกี่ยวกับการเดินทาง ซึ่งมีการเคลื่อนที่ในรูปแบบต่าง ๆ โดยผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ประกอบกับกระบวนท่าม้าอุปการเพื่อหาความหมายลักษณะการเคลื่อนที่ได้ดังนี้

1. ลักษณะการเคลื่อนที่แนวนอน ของม้าอุปการมี 2 ความหมาย ขึ้นอยู่กับบทบาทในการแสดง เมื่อม้าอุปการเคลื่อนที่ในแนวนอนเพียงตัวเดียวก็จะมีความหมายถึงการเดินทางจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง แต่เมื่อมีสองฝ่ายเคลื่อนที่ในแนวนอนลักษณะเดินเข้าหากันจะเกิดความหมายที่เปลี่ยนไปซึ่งหมายถึงการพบปะหรือการปะทะ ซึ่งการเคลื่อนที่ในแนวนอนแบบมีสองฝ่ายก็สามารถให้ความหมายได้ทั้งดีและไม่ดี ขึ้นอยู่กับบทบาทการแสดงในเนื้อเรื่องนั้น ๆ แต่การเคลื่อนที่แนวนอนที่แบ่งเป็นสองฝ่ายของม้าอุปการหมายถึงการปะทะและสู้รบกัน

2. ลักษณะการเคลื่อนที่แนวตั้ง ม้าอุปการมีการเคลื่อนที่ในแนวตั้งในช่วงการแสดงที่ 1 ในทำนอง เพลงอัศวลีลา เป็นการเคลื่อนที่ไปด้านหน้าเวทีและถอยหลังลงข้างหลังเวทีในลักษณะการเคลื่อนที่เป็นแนวตั้ง ตัวละครม้าอุปการ มีการเคลื่อนที่เข้าหาผู้ชมทำให้ผู้ชมได้สัมผัสถึงความงามของส่วนต่าง ๆ ของตัวละครม้าอุปการ เช่น ความงามของผู้แสดง ความงามของเครื่องแต่งกาย และการเคลื่อนที่ในแนวตั้งจะให้ความรู้สึกถึงความน่าเกรงขาม ความยิ่งใหญ่ สมเป็นพาหนะของพระรามผู้เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงอโยธยา

3. ลักษณะการเคลื่อนที่เป็นวงกลม ตัวละครม้าอุปการมีการเคลื่อนที่เป็นวงกลมในลักษณะทวนเข็มนาฬิกา การเคลื่อนที่เป็นวงกลมของตัวละครม้าอุปการมีความหมายถึงการการเดินทาง การเคลื่อนที่เป็นวงกลม 2 แบบ คือ 1. การเคลื่อนที่เป็นวงกลมคนเดียว 2. การเคลื่อนที่เป็นวงกลมแบบ 3 คน ซึ่งการเคลื่อนที่เป็นวงกลมความหมายในการแสดง หมายถึงการเดินทางหรือการเคลื่อนที่จากที่หนึ่งไปยังที่หนึ่ง แต่ลักษณะการเคลื่อนที่เป็นวงกลมแบบ 3 คน จะต้องมีการฝึกฝนการใช้จังหวะเท้าในเกิดความพร้อมเพรียงกันและเคลื่อนที่ในลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จังหวะเท้าจะต้องมีความเท่ากันทั้งสามตัวละคร เปรียบเสมือนการขึ้นขี่ม้าในการเดินทาง

4. ลักษณะการเคลื่อนที่เป็นเลข 8 แนวนอนและลักษณะการเคลื่อนที่เป็นเลข 8 แนวตั้ง การเคลื่อนที่ทั้งสองแบบนี้ในการแสดงตัวละครม้าอุปการ หมายถึงความสับสนวุ่นวาย ความตกใจหรือกังกลใจ ซึ่งจะปรากฏการแสดงช่วงที่ 2 พระมงกุฎและพระลบจับม้าอุปการ ซึ่งการเคลื่อนที่เป็นเลข 8 แสดงให้เห็นของความกระวนกระวายใจหาทางเพื่อที่จะเอาชีวิตรอดตามสัญชาตญาณของสัตว์ตามธรรมชาติ และอีกความหมายหนึ่งคือแสดงให้เห็นถึงความปราดเปรียว ว่องไว ในการเคลื่อนที่ของม้าซึ่งเป็นลักษณะเด่นของตัวละครม้าอุปการ

5. ลักษณะการเคลื่อนที่แนวเส้นเฉียง ของม้าอุปการในการแสดงโขนที่ทำให้เห็นการเคลื่อนที่แบบสามมิติ ผู้ชมสามารถเห็นความงามทางด้านข้างของผู้แสดง ไม่ว่าจะเป็นความงามของผู้แสดง ความงามของเครื่องแต่งกายและความงามของกระบวนท่าเต้นของตัวละครม้าอุปการ

การแสดงโขนเป็นการแสดงที่ใช้ภาษาท่าทางในการสื่อสาร ผู้แสดงไม่สามารถสื่อสารโดยการพูดได้ ผู้แสดงมีสีหน้าเรียบเฉยเสมือนสวมหัวโขนในการแสดง ซึ่งตัวละครม้าอุปการเป็นตัวละครสัตว์ในรูปแบบการแสดงโขน ดังนั้นม้าอุปการจึงใช้ลักษณะภาษากายในการสื่อสารความหมายทางด้านอารมณ์ต่าง ๆ ในการแสดง ซึ่งผู้แสดงจะต้องศึกษาและทำความเข้าใจอารมณ์ต่าง ๆ ในแต่ละช่วงการแสดง เพื่อสามารถถ่ายทอดอารมณ์ผ่านกระบวนท่าเพื่อให้เกิดสุนทรียะทางด้านการแสดงได้สมบูรณ์ ผู้วิจัยพบว่าภาวะทางด้านอารมณ์ที่ปรากฏในการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน มีทั้งหมด 8 ภาวะ ได้แก่ 1. ความสนุกสนาน 2. ความสะดุ้งตกใจ 3. ความพิจารณา 4. ความสงสัย 5. ความบ้าคลั่ง 6. ความโกรธ 7. ความอ่อนเพลีย 8. ความดุร้าย

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง วิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลที่มีความสอดคล้องเกี่ยวกับเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้ดั้งนี้

1. การศึกษาวิเคราะห์วิธีการร่ายรำ และลีลาท่ารำของโขนตัวพระ กรณีศึกษาตัวพระราม ศุภชัย จันทร์สุวรรณ์ ว่าการคัดเลือกตัวโขนที่แสดงเป็นผู้รับการขึ้นลอยต้องเลือกคนที่มีความแข็งแรงเป็นพิเศษ [6] ซึ่งตัวละครม้าอุปการนอกจากจะใช้กำลังมากในกระบวนท่าของตัวเองแล้วยังต้องเป็นฐานรองรับผู้แสดงในการขึ้นลอยดังนั้นผู้แสดงตัวละครม้าอุปการจะต้องฝึกความแข็งแรงในส่วนขาและฝึกการทรงตัวให้เกิดความสมดุลทางด้านร่างกาย โดยจะฝึกให้เกิดความชำนาญตั้งแต่กระบวนท่าแรกจนจบกระบวนท่า จากนั้นต้องฝึกการเข้าแสดงร่วมกับตัวละครอื่นเพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดในการแสดงและสอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของอาจารย์จตุพร รัตนวราหะ อาจารย์ ดร. ไพโรจน์ ทองคำสุก และนาฏศิลปินที่เคยได้รับบทบาทการแสดงตัวละครม้าอุปการ

2. แนวคิด และวิธีการแสดงโขนลิง ของ ดร. ไพโรจน์ ทองคำสุก มีความสอดคล้องเกี่ยวกับแนวคิดที่เกี่ยวกับการเลียนแบบสัตว์ในธรรมชาติ [7] ซึ่งตัวละครม้าอุปการเป็นตัวละครสัตว์ที่ท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ได้นำอิริยาบถของม้าในธรรมชาติมาผสมกับกระบวนท่าในนาฏศิลป์ไทยให้เกิดกระบวนท่าที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่ต่างจากตัวละครม้าตัวอื่น ๆ ในนาฏกรรมไทย ซึ่งกระบวนท่าที่สำคัญของตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน คือการแสดงช่วงที่ 1 ม้าอุปการเต้นเดี่ยวในทวงทำนองเพลงอัศวลีลา ซึ่งเป็นกระบวนท่าที่อวดฝีมือของผู้ได้รับบทบาทตัวละครม้าอุปการ

3. หลักนาฏยประดิษฐ์ของท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ของสวภา เวชสุรักษ์ มีความสอดคล้องเรื่องที่มาของกระบวนท่าเต้นตัวละครม้าอุปการ ว่ามีหลักการคิดประดิษฐ์กระบวนท่าเต้นจากการเลียนแบบอิริยาบถของม้าในธรรมชาติและกระบวนท่าที่มาจากพื้นฐานนาฏศิลป์ไทย [8] โดยนำองค์ความรู้ต่าง ๆ มาประกอบสร้างและร้อยเรียงกระบวนท่าเต้นให้เข้ากับทวงทำนองเพลงอัศวลีลาตามรูปแบบการแสดงโขน

ม้าอุปการในการแสดงโขนเป็นตัวละครสัตว์ที่มีบทบาทในเรื่อง รามเกียรติ์ ตอน ปล่อยม้าอุปการ ผู้แสดงเป็นตัวละครม้าอุปการจะต้องได้รับการฝึกหัดพื้นฐานทางด้านการแสดงโขน เพื่อให้เกิดทักษะและความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ร่างกายในการแสดงและผู้แสดงจะต้องมีร่างกายที่เหมาะสมกับลักษณะบุคลิกของตัวละครม้าอุปการตามบทพระราชนิพนธ์เรื่อง รามเกียรติ์ ซึ่งม้าอุปการเป็นตัวละครสัตว์ที่มีความแข็งแรงและมีพละกำลังมาก มีร่างกายที่สง่างามสมกับเป็นม้าพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นผู้แสดงเป็นตัวละครม้าอุปการจะต้องมีร่างกายที่สง่างาม หน้าตาดี มีร่างกายที่แข็งแรง สามารถรองรับน้ำหนักของนักแสดงอีกคนได้อย่างมีประสิทธิภาพและผู้แสดงจะต้องเป็นคนช่างสังเกตและเรียนรู้พฤติกรรมของม้าในธรรมชาติเพื่อนำลีลาท่าทางในอิริยาบถต่าง ๆ ของม้ามาประยุกต์ใช้ในการแสดงเพื่อให้เกิดลักษณะพฤติกรรมที่คล้ายม้าในธรรมชาติมากยิ่งขึ้น ผู้แสดงจะต้องมีปฏิภาณไหวพริบในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเมื่อเกิดปัญหาระหว่างการแสดงเพื่อให้การแสดงสามารถดำเนินไปได้อย่างราบรื่น ผู้แสดงตัวละครม้าอุปการจะต้องเรียนรู้การใช้พลังของกระบวนท่าต่าง ๆ ในการแสดง เพื่อสื่อสารกับผู้ชมให้รับรู้ถึงอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง วิธีการแสดงตัวละครม้าอุปการในการแสดงโขน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ควรมีการศึกษาตัวละครสัตว์ที่มีบทบาทตัวละครอื่นในการแสดงโขน เพื่ออนุรักษ์และสืบทอดกระบวนท่าให้คงอยู่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศ

2. ควรมีการศึกษาพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสัตว์ที่ปรากฏในนาฏกรรมของไทย เพื่อศึกษาแนวคิด ค่านิยม คติความเชื่อโบราณที่สื่อสารผ่านนาฏกรรรมของไทย

3. ควรมีการศึกษาวิธีการแสดงตัวละครสัตว์ในเรื่อง รามเกียรติ์ของอาเซียน เพื่อเปรียบเทียบโครงสร้างกระบวนท่าสัตว์และการสื่อความหมายของกระบวนท่าในแต่ละประเทศ

เอกสารอ้างอิง

[1] ศุภวรรณ ตันมณี. การศึกษาเรื่องม้าในดินแดนประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร; 2552.

[2] โสภณ ชูช่วย. บทบาทพิเศษของม้าในวรรณคดีไทย [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์; 2535.

[3] _____ . ม้าในนาฏกรรมไทย. วารสารราชบัณฑิตยสถาน 2556;1:131.

[4] สุวรรณี ชลานุเคราะห์. เรื่องกฎเกณฑ์นาฏศิลป์ไทย [อินเทอร์เน็ต]. กรุงเทพฯ: คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2557 [เข้าถึงเมื่อ 23 มีนาคม 2564]. เข้าถึงได้จาก: https://www.youtube.com/watch?v=bkP- Ca3HZFo

[5] สุรพล วิรุฬห์รักษ์. หลักการแสดงนาฏยศิลป์ปริทรรศน์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2547

[6] ศุภชัย จันทร์สวรรณ์. การศึกษาวิเคราะห์วิธีการร่ายรำ และลีลาท่ารำของโขนตัวพระ : กรณีศึกษาตัวพระราม [ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2547.

[7] ไพโรจน์ ทองคำสุก. แนวคิด และวิธีแสดงโขนลิง [ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2549.

[8] สวภา เวชสุรักษ์. หลักนาฏยประดิษฐ์ของท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี. [ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2547.